ACTA MVSEI APVLENSIS

APULUM LXIII

series ***ARCHAEOLOGICA ET ANTHROPOLOGICA***

Fondator
ION BERCIU

Editor
GABRIEL TIBERIU RUSTOIU

Colegiul editorial:
Acad. CONSTANTIN C. PETOLESCU – Academia Română
RADU ARDEVAN – Universitatea „Babeş-Bolyai”, Cluj-Napoca
DAN BĂCUEȚ-CRIȘAN – Muzeul Județean de Istorie și Artă, Zalău
RADU BĂJENARU – Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București
NIKOLAUS BOROFFKA – Deutsches Archäologisches Institut, Berlin
VASILE IARMULSCHI – Freie Universität Berlin, Institut für Prähistorische Archäologie
FLORIAN MATEI-POPESCU – Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București
SORIN NEMETI – Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca
CHRISTOPHER F. E. PARE – Universitatea „Johannes Gutenberg”, Mainz
ZENO KARL PINTER – Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu
CRISTIAN IOAN POPA – Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia
IOAN CAROL OPRIȘ – Universitatea București
EMANOIL PRIPON – Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău
AUREL RUSTOIU – Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca
CRISTIAN SCHUSTER – Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București
ANGELA SIMALCSIK – Academia Română, Centrul de Cercetări Antropologice și Biomedicale „Olga Necrasov”, Iași
VOLKER WOLLMANN – Obrigheim

Colegiul de redacţie:
RADU OTA – redactor-șef
SIDONIA PETRONELA OLEA – secretar de redacţie
GEORGE VALENTIN BOUNEGRU – secretar de redacţie
ADINA BOGDAN – membru
CRISTINEL FÂNTÂNEANU– membru
ILIE LASCU – membru
CRISTIAN TITUS FLORESCU – membru
ANCA TIMOFAN – membru

Adresa de corespondenţă:
MUZEUL NAŢIONAL AL UNIRII ALBA IULIA
510010 ALBA IULIA
Str. Mihai Viteazul, 12-14
Tel. 0258/813300

Mailing address:
MUZEUL NAŢIONAL AL UNIRII ALBA IULIA
RO – 510010 ALBA IULIA
12-14, Mihai Viteazul St.
Tel. (+40) (258) 813300

redactie@revista-apulum.ro

© 2026 MUZEUL NAŢIONAL AL UNIRII ALBA IULIA
ISSN – 1013-428X
ISSN – 2247 – 8701
ISSN-L – 2247 – 8701

A C T A M V S E I A P V L E N S I S

APVLVM

LXIII

series ***ARCHAEOLOGICA ET ANTHROPOLOGICA***

ALBA IULIA

MMXXVI

Tehnoredactare: RADU OTA
Traducerea şi verificarea textelor în limba engleză: ADINA BOGDAN
Autorii își asumă întreaga răspundere pentru conținutul studiilor
Materialele nepublicate nu se restituie autorilor

S U M A R

CONTENTS – SOMMAIRE – INHALT

STUDII ȘI ARTICOLE – *STUDIES AND ARTICLES*

ARHEOLOGIE & ANTROPOLOGIE

ARCHAEOLOGY & ANTHROPOLOGY

COLIN P. QUINN, HORIA ION CIUGUDEAN, Archaeological Investigations and Radiocarbon Dating of the Multiperiod Settlement at *Stremț – Fabrica de Alcool*
Investigații arheologice și datarea radiocarbon a așezării pluristratificate de la Stremț – Fabrica de Alcool…….. 1

CAROL KACSÓ, Descoperiri de metale din epoca bronzului în Depresiunea Baia Mare (II)
Bronze Age Metal Discoveries in Baia Mare Depression (II)……. 21

GABRIEL BĂLAN, RALUCA BURLACU-TIMOFTE, AURELIAN RUSU, Săpături arheologice preventive din anul 2016 în situl de la Micești – *Cigașe* (Mun. Alba Iulia)
Rescue Archaeological Excavations in 2016 at the Micești – Cigașe Site (Alba Iulia Municipality) 61

AUREL RUSTOIU, ANDREEA DRĂGAN, MARINA MUSTEAȚĂ, ADRIAN CĂTĂLIN CĂSĂLEAN, BOGDAN LĂPUȘAN, FLORIAN BOIȘTEANU, Templele pierdute ale cetății dacice de la Căpâlna
The Lost Temples of the Dacian Fortress at Căpâlna…….. 89

IVAN ILIĆ, ANDREA MARIANI, The Ancient Sling
Praștia antică..... 115

DAN ANGHEL, OVIDIU-MAXIM OARGĂ, Olarii romani de la Apulum în prima jumătate a sec. al II-lea p.Chr. (partea I)
Roman Potters From Apulum in the First Half of the Second Century AD (Part I) ……. 139

GABRIEL ANDREICA, IOANA MĂRINCEAN, A Selection of Roman Ceramic Building Material Discovered in the Central Area of Potaissa
O selecție a materialului ceramic roman de construcție

descoperit în zona centrală a Potaissei..... 189
MARIAM SLIMOUN, Les archers palmyréniens: de Palmyre à l`armée romaine
Arcașii palmireni: din Palmyra în armata romană 213
GABRIEL CUSTUREA, GABRIEL MIRCEA TALMAȚCHI, Monede bizantine descoperite în împrejurimile sitului arheologic de la Tropaeum Traiani (Adamclisi, jud. Constanța)
Byzantine Coins Discovered in the Surroundings of the Archaeological Site of Tropaeum Traiani (Adamclisi, Constanța County)..... 255
ANCA MATIȘ, Un mormânt de incinerație din secolele VIII-IX descoperit la Alba Iulia
A Cremation Burial Dating to the 8th–9th Centuries Discovered at Alba Iulia…… 269
AUREL DRAGOTĂ, MONICA-ELENA POPESCU, GABRIEL TIBERIU RUSTOIU, VALENTIN DELEANU, Funerary Ceramics of the Čierna Type From the Necropolis of Alba Iulia – Stația de Salvare
Ceramica funerară de tip Čierna din necropola de la Alba Iulia – Stația de Salvare…… 291
AUREL DRAGOTĂ, GABRIEL TIBERIU RUSTOIU, MONICA-ELENA POPESCU, ALEXANDRU-OCTAV IONESCU, Luxury and Cult Objects of Byzantine Origin in Tenth-Century Funerary Contexts at Alba Iulia
Obiecte de lux și de cult de origine bizantină în contexte funerare din sec. al X-lea la Alba Iulia 303
ERGUN LAFLI, Two Silver Book Covers with Biblical Scenes From North-Western Cappadocia (Central Turkey)
Două coperte de carte din argint cu scene biblice din nord-vestul Cappadociei (Turcia centrală)..... 327

RESTAURARE – CONSERVARE – INVESTIGAŢII

RESTORATION – CONSERVATION – INVESTIGATIONS

SORIN ȘERBAN, RADU-ANDREI SEBENI, VALENTIN DELEANU, Restaurarea ceramicii dacice descoperită în context ritualic în cercetarea arheologică preventivă de la Alba Iulia – str. Cigaș, nr. 63
Restoration of Dacian Ceramics Discovered in a Ritual

Context During Preventive Archaeological Excavations at Alba Iulia, 63 Cigaș Street ……. 335

VARIA

MARIUS-MIHAI CIUTĂ, Despre colecții și colecționari (II). De la colecționarea numismatică la intermedierea transnațională a antichităților provenite din România. Talentatul „Dom' Profesor de la Cluj".
About Collections and Collectors (II). From Numismatic Collecting to the Transnational Brokerage of Antiquites from Romania. The Talented "Dom' Profesor From Cluj" ……..…. 347

RECENZII ŞI NOTE DE LECTURĂ

REVIEWS AND READER'S NOTES

MARIUS-MIHAI CIUTĂ, Bordi Zsigmond Lóránd, *Repertoriul arheologic al județului Covasna*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2024, 630 de pagini..... 393
GEORGE BOUNEGRU, Ana Cristina Hamat, *Podoabe feminine din Dacia Romană. Cu privire specială la Dacia Superior*, Editura Cetatea de Scaun, 2024, 302 pagini, 63 de planșe color..... 401
RADU OTA, Silviu Ene, *Plastica de teracotă din Dacia (secolele II-III p.Chr.),* editura Cetatea de Scaun, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan", Târgoviște, 2025, 412 pagini, o hartă și 145 de figuri..... 407

CRONICA PUBLICAȚIILOR

THE CHRONICLE OF THE PUBLICATIONS

GEORGE BOUNEGRU, Cronica publicațiilor membrilor Secției Arheologie, apărute în anul 2025..... 411
SIDONIA PETRONELA OLEA, Cronica publicațiilor membrilor compartimentelor Restaurare Ceramică – Metal – Textile și Restaurare Piatră din cadrul Centrului Național de Conservare – Restaurare Carte Veche Alba Iulia, apărute în anul 2025..... 419

Lista autorilor…….....421

TEMPLELE PIERDUTE ALE CETĂȚII DACICE DE LA CĂPÂLNA

Aurel RUSTOIU
Andreea DRĂGAN
Marina MUSTEAȚĂ
Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca
Adrian Cătălin CĂSĂLEAN
Cercetător independent
Bogdan LĂPUȘAN
Florian BOIȘTEANU
Școala de Studii Avansate a Academiei Române SCOSAAR Cluj-Napoca

Cuvinte-cheie: temple, cetăți, Transilvania, daci, romani
Key words: temples, fortresses, Transylvania, Dacians, Romans

1. Introducere

Cetatea de la Căpâlna, prin caracteristicile sale constructive (ziduri și turnuri din blocuri de calcar fasonate construite în tehnică grecească), se numără printre fortărețele care, sub denumirea de „Cetățile dacice din Munții Orăștiei", au fost incluse în anul 1999 pe Lista Patrimoniului Mondial UNESCO. Întregul ansamblu, care mai cuprinde cetățile de la Costești-Cetățuie, Costești-Blidaru, Luncani-Piatra Roșie (cetate situată în realitate pe teritoriul satului Alun, com. Boșorod), Bănița și Grădiștea de Munte, toate în jud. Hunedoara[1], a fost considerat un complex de fortificații și așezări, unitare din punct de vedere constructiv și funcțional, care au gravitat în jurul capitalei Regatului dac de la Grădiștea de Munte, identificată de cei mai mulți cu Sarmizegetusa Regia[2]. Alte cetăți similare, care nu au ajuns însă pe Lista UNESCO, au mai fost descoperite în sud-vestul Transilvaniei la Piatra Craivii[3], nu departe de Alba Iulia, la Ardeu[4], lângă antica *Germisara*, jud. Hunedoara și la Tilișca, jud. Sibiu[5]. Toate la un loc ilustrează puterea și înflorirea elitelor Regatului dac, precum și monumentalizarea peisajului începând din vremea lui Burebista și până la Decebal[6].

---

[1] Vezi Daicoviciu *et alii* 1989.
[2] Vezi și *contra* Rustoiu 2022.
[3] Berciu *et alii* 1965; Macrea, Berciu 1966; Moga 1981.
[4] Ferencz, Căstăian 2019.
[5] Lupu 1989.
[6] Rustoiu, Ferencz 2022.

Cetatea dacică de la Căpâlna, în ciuda denumirii complexului de monumente UNESCO („Cetățile dacice din Munții Orăștiei”), se află în Munții Sebeșului sau Șureanu, la 18 km spre sud de municipiul Sebeș, într-o zonă cu aspect de defileu de la ieșirea din satul Căpâlna, în dreptul podului peste râul Sebeș (**Fig. 1/1-2**).

Dealul Cetății se înalță pe malul stâng al râului, care mai în amonte a fost denumit Frumoasa. Diferența de nivel dintre firul văii și vârful Cetății este de cca. 300 m, altitudinea absolută fiind de 610 m. Dealul este mărginit la vest de Pârâul Gărgălău, iar la est de Pârâul Râpei. El este legat spre sud printr-o șa prelungă de Dealul Stăuinilor care se înalță la 980 m față de nivelul mării și domină cetatea și împrejurimile sale. De pe acest deal, pe drumuri de plai, se ajunge până la Vârful lui Pătru (cu înălțimea de 2130 m) și apoi, mai departe, spre Oltenia și către cetatea dacică de la Polovragi[7]. Astăzi, accesul utilizat cel mai frecvent spre cetatea dacică de la Căpâlna se face pe valea Gărgălău, însă acest drum este de dată recentă și nu a fost folosit în antichitate. În vremurile vechi, drumul dinspre vale spre culmea Dealului Cetății era situat pe partea stângă a Pârâului Râpei și traversa o pantă cu numeroase terase antropice care erau locuite în antichitate. Calea de acces cea mai importantă urma însă drumurile de plai și cobora dinspre Dealul Stăuini spre cetate, această rută fiind urmată și de cohortele romane care au pus capăt existenței cetății în timpul războaielor dacice ale lui Traian.

Cetatea dacică de la Căpâlna a fost cercetată relativ târziu în comparație cu alte situri similare din sud-vestul Transilvaniei. Primele mențiuni referitoare la ea aparțin savantului devean Gábor Téglás de la sfârșitul sec. al XIX-lea, care o identifică încă de la început ca fiind o cetate dacică[8]. Ulterior, în 1906, geologul Gyula Halaváts ne oferă o descriere mai detaliată a ruinelor care erau vizibile la suprafață[9]. Nu ar fi exclus nici ca pe la sfârșitul sec. al XV-lea în preajma cetății să fi fost descoperit un tezaur de monede de aur (poate de tip Koson și/sau de tip Lysimach). Un document din 1494 consemnează găsirea cu trei ani înainte, în 1491, de către niște spălători de aur din apropiere de Sebeș, „în locul unei cetăți bătrâne și stricate”, a unui tezaur de monede de aur, „mari și mici”[10]. Pe de altă parte, nu ar fi exclusă nici posibilitatea ca tezaurul respectiv să fi ieșit la lumină în împrejurimile Grădiștei de Munte, acolo unde au fost descoperite marea majoritate a monedelor de tip Koson.

Cercetările cu adevărat științifice au început însă foarte târziu, în anul 1939, iar inițiativa lor se datorează lui Constantin Daicoviciu. Săpăturile propriu-zise au fost conduse de Mihail Macrea, secondat de Ion Berciu,

[7] Glodariu 1983.
[8] Téglas 1892.
[9] Halaváts 1915.
[10] Anghel 2008; Rustoiu 2022.

directorul Muzeului din Alba Iulia, care a și finanțat lucrările în majoritatea campaniilor desfășurate de-a lungul timpului. Săpăturile au continuat în 1942, iar apoi în 1954[11]. În anii 1965-1967, săpăturile au fost reluate sub conducerea aceluiași M. Macrea, însoțit de această dată de H. Daicoviciu[12], pentru ca în 1982-1983 ele să continue sub supravegherea lui H. Daicoviciu și I. Glodariu de la Institutul de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca (astăzi Institutul de Arheologie și Istoria Artei), cu colaborarea lui V. Moga (Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia). Înainte și după apariția primei monografii a sitului de la Căpâlna[13] în anul 1989, V. Moga a efectuat cercetări de suprafață în zonă, fiind recuperate o serie de materiale arheologice noi, publicate apoi în diverse reviste de specialitate[14]. Investigațiile sistematice au fost reluate din nou în anul 2023, continuând până astăzi[15] (**Fig. 2/1**), pe baza unui proiect de cercetare finanțat de Muzeul Național al Unirii și de Consiliul Județean Alba, cu colaborarea științifică a unui colectiv de cercetare al Institutului de Arheologie și Istoria Artei din Cluj-Napoca, reprezentat de arheologii Aurel Rustoiu, Andreea Drăgan, Mariana Egri, Marina Musteață, Adrian Cătălin Căsălean, Bogdan Lăpușan și Florian Boișteanu.

Întregul ansamblu care formează acest monument din patrimoniul mondial UNESCO se compune din cetatea propriu-zisă situată pe platoul superior al dealului (cuprinzând zidurile de incintă și turnul-locuință realizate din blocuri de calcar fasonate), din terasele locuite care se succed pe pantele dealului până în vale și din așezarea civilă care se afla în vale, pe malurile râului Sebeș.

Printre obiectivele săpăturilor recente se numără clarificarea cronologiei sitului, a stratigrafiei și a complexelor de locuire din interiorul incintei, a etapelor de fortificare, precum și lămurirea caracterului locuirilor de pe terasele din apropierea cetății. În acest scop, cercetarea a debutat cu prospecțiuni aerofotografice[16] și cu scanarea geofizică a unor porțiuni ale sitului[17], după care s-a trecut la investigația arheologică intrusivă.

Una dintre întrebările rămase fără un răspuns satisfăcător, încă de la săpăturile anterioare, o constituie soarta templelor cetății de la Căpâlna. Scopul contribuției de față este de a readuce în discuție datele cunoscute și o serie de

[11] Macrea, Berciu 1965; Macrea, Berciu 1966.
[12] Daicoviciu 1972.
[13] Glodariu, Moga 1989.
[14] Moga 1982; Moga 1992; vezi și Rustoiu 1990-1993.
[15] Rapoartele anuale publicate în CCA: Rustoiu *et alii* 2024; Rustoiu *et alii* 2025; Rustoiu *et alii* 2026.
[16] Zoltan Czajlik, Universitatea ELTE Budapesta și Sándor Berecki, Muzeul Județean Mureș Tg. Mureș.
[17] Cristian Ardelean, Adriana Sărășan și Andrei Georgescu, Muzeul Național al Banatului Timișoara.

informații noi cu privire la construcțiile cu aliniamente de tamburi din calcar atestate la Căpâlna încă din timpul vechilor cercetări. Acest gen de construcții monumentale apar în Dacia odată cu fortificațiile din blocuri de calcar fasonate, ridicate în tehnica *opus quadratum* și, prin urmare, se datează începând cu jumătatea sec. I a.Chr., fiind utilizate până la cucerirea romană.

2. Datele arheologice

Constatând similitudinea dintre Căpâlna și siturile din Munții Orăștiei, M. Macrea și I. Berciu remarcau încă din 1965 faptul că în cetatea de pe Valea Sebeșului nu fuseseră încă descoperite temple cu aliniamente de coloane[18]. Ei presupuneau că astfel de edificii s-ar putea identifica pe terasa de sud-est din interiorul incintei, notată mai târziu ca terasa E[19], suficient de spațioasă pentru o astfel de construcție.

Cercetările ulterioare aveau să scoată la lumină o serie de elemente arhitecturale care pot fi atribuite unor astfel de temple (**Fig. 2/2**).

1. În anul 1979, cu ocazia unor cercetări de suprafață, V. Moga a descoperit o plintă de calcar oolitic de formă circulară căzută pe nivelarea din fața paramentului exterior al zidului din partea de nord-vest a cetății[20]. Autorul descoperirii considera că plinta provenea de pe terasa C, de pe platoul superior al dealului, unde s-ar fi putut înălța un astfel de edificiu.

Dimensiuni: diametru – 0,60 m; înălțime – 0,20 m.

Ulterior, în monografia din 1989, autorii au considerat că inițial diametrul piesei era de 0,65-0,66 m, iar înălțimea de doar 0,18 m[21]. Din păcate nu am mai identificat piesa pentru a verifica dimensiunile.

La reluarea săpăturilor din 1982, pe latura nord-estică a fortificației s-a remarcat faptul că zidul a fost refăcut la un moment dat, iar ca materiale de construcție s-au refolosit o serie de elemente arhitectonice provenite de la temple cu baze de coloane de piatră. Este vorba de trei fragmente de plinte de calcar și de un stâlp paralelipipedic[22]. Acesta își găsește analogii la construcții similare de la Grădiștea de Munte, unde erau utilizate pentru delimitarea ariei edificiilor de cult patrulatere[23]. Piesele respective au fost tăiate conform necesităților refacerii zidului, astfel că avem de-a face cu sferturi de plinte, mai mult sau mai puțin exfoliate. Unele se mai păstrează *in situ*, altele au fost scoase din zid.

Iată dimensiunile lor:

---

[18] Macrea, Berciu 1965, p. 227.
[19] Glodariu, Moga 1989.
[20] Moga 1982.
[21] Glodariu, Moga 1989, p. 57, nr. 1, Fig. 21/4.
[22] Glodariu, Moga 1989, p. 57, nr. 2-5, Fig. 21/1-3.
[23] A se vedea în acest sens templul vechi din calcar de pe terasa X: Daicoviciu *et alii* 1953, p. 158-160, Fig. 11-13.

2. Plintă de calcar fragmentară: diametru inițial – 0,94-0,95 m; înălțime 0,20 m.

3. Plintă de calcar fragmentară: diametru inițial – 0,94-0,95 m; înălțime 0,23 m.

4. Plintă de calcar fragmentară: diametru inițial – 1,00-1,05 m; înălțime 0,18 m.

5. Stâlp de calcar fragmentar: înălțime – 0,23 m; lățime – 0,18 m; grosime – 0,14 m.

După reluarea cercetărilor din anul 2023, studiind zidul de incintă din partea de nord a fortificației, în zona în care zidul face un cot, am putut constata faptul că la realizarea paramentului exterior s-a folosit o plintă provenită de la un templu cu aliniamente de stâlpi.

6. Plintă de calcar fragmentară, se păstrează un segment semicircular. Pe baza dimensiunilor păstrate s-au putut calcula matematic dimensiunile de bază: diametru inițial – 1,23 m; înălțime – 0,36 m (**Fig. 3/1**).

Pe platforma paramentului exterior din partea de nord a zidului, scoasă din zid, a fost identificată încă o plintă de calcar.

7. Plintă de calcar fragmentară, se păstrează aproape jumătate din ea: diametrul inițial – cca. 0,55 m; înălțime – 0,36 m (**Fig. 3/2**).

Numărul plintelor reutilizate la refacerea zidului ar putea fi mai mare, din moment ce latura de nord a fortificației prezintă urme clare ale unei refaceri de amploare. Printre altele, un bloc paralelipipedic (dimensiuni: lungime – 0,64 m; lățime – 0,26 x 0, 27 m), asociat cu un sfert de plintă, prezintă încă urmele unei scoabe de plumb care servea la fixarea în zid de un alt bloc de piatră, dar nu cu unul din locul în care a fost așezat ulterior (**Fig. 3/3-4**). Pe suprafața acestui bloc se observă inscripționată, cu un punctator, litera A și un semicerc. Este destul de clar că avem de-a face cu un element de construcție amplasat inițial în altă parte și refolosit la refacerea zidului.

Prin urmare, având în vedere dimensiunile plintelor de calcar, acestea pot fi grupate astfel:

a. plintele nr. 1 și 7 au diametre cuprinse între 0,55-0,65 m, iar grosimi de 0,16-0,20 m;

b. plintele nr. 2-4 au diametre cuprinse între 0,94-1,05 m, iar grosimi de 0,18-0,23 m;

c. plinta nr. 6 are un diametru de 1,23 m, iar grosimea de 0,36 m.

Aceste dimensiuni indică faptul că plintele în discuție au aparținut unor construcții diferite și se poate presupune că ele provin de la două sau trei temple distincte.

3. Interpretare

În legătură cu motivul pentru care plintele și pilastrul de calcar au ajuns în componența zidului de incintă s-au exprimat mai multe opinii.

A. A. Rusu considera că zidul dacic ar fi fost reutilizat și refăcut în Evul Mediu, cândva în sec. XIV, atunci când Cetatea Căpâlnei a fost ocupată o scurtă perioadă, fiind edificată o fortificație specifică perioadei respective. Locuirea nu a fost de lungă durată, cetatea nefiind menționată în documentele medievale, iar denumirea localității actuale nu păstrează memoria ei, ci relevă faptul că în zonă a existat o capelă[24].

Autorii săpăturilor de la Căpâlna au fost de părere că elementele arhitectonice provenite de la templele patrulatere au fost reutilizate în contextul celui de-al doilea război dacic[25]. Conform cerințelor tratatului de pace încheiat cu Traian după primul război dacic, Decebal trebuia, printre altele, să-și dărâme fortificațiile (Cassius Dio LXVIII, 8, 5). Curând însă, la Roma a sosit știrea că regele dacilor nu respectă întru totul tratatul de pace, își pregătește arme, primește fugari, *își reface întăriturile,* trimite soli la vecini pentru a face alianțe etc. (Cassius Dio LXVIII, 10, 3), motiv pentru care Senatul a decis reînceperea ostilităților și pedepsirea regelui Decebal. Cetatea de la Căpâlna a cunoscut un singur nivel de distrugere, iar acesta a fost plasat în vremea celui de-al doilea război dacic al lui Traian din anii 105-106 p.Chr. În aceste condiții, se poate presupune că cel puțin o parte a zidului de incintă al cetății a fost demantelat, conform condițiilor impuse de tratatul de pace din anul 102 p.Chr., acesta fiind refăcut apoi în zonele demontate, cum se pare că e cazul cu latura de nord, cu piatră provenind din alte construcții monumentale. Este evident că în condițiile impuse de pacea cu romanii, exploatarea carierelor de calcar de la Ighiu sau din alte locuri nu mai era posibilă. Tocmai de aceea ipoteza reutilizării pietrei din construcțiile monumentale, cum au fost templele patrulatere din împrejurimi, este plauzibilă.

În ceea ce privește fortificațiile cetății de la Căpâlna, în anii 2024-2025 cercetarea arheologică a fost orientată și spre lămurirea cronologiei acestora. Zidul de piatră a fost secționat pe latura sa de est, între două secțiuni mai vechi (**Fig. 4**). S-a putut constata astfel că zidul cu parament exterior din blocuri de calcar fasonate și emplecton din piatră locală legată cu pământ, dispus pe straturi alternând cu lut și pământ, a fost construit în epoca dacică și nu a fost vorba de o refacere ulterioară, în Evul Mediu[26].

În anul 2025 a fost secționat și unul dintre cele două valuri de pământ de pe șaua de acces spre cetate, care au fost considerate fortificații suplimentare

[24] Rusu 2005, p. 508, nr. 25.
[25] Glodariu, Moga 1989, p. 58-59.
[26] Vezi raportul preliminar la Rustoiu *et alii* 2026. Cercetarea arheologică în sectorul respectiv a fost coordonată de Andreea Drăgan.

ridicate de către daci cu prilejul războaielor cu romanii. S-a putut constata astfel că valul respectiv (și probabil și cel de-al doilea) se datează în Evul Mediu și aparține cetății din sec. XIII-XIV[27].

Prin urmare, zidul de piatră din epoca dacică nu a fost refăcut într-o perioadă ulterioară, iar prezența elementelor arhitecturale provenite de la templele cu aliniamente de tamburi și coloane se datorează refacerilor din preajma celui de-al doilea război dacic al lui Traian. Astfel de refaceri au mai fost constatate și în alte cetăți din aceeași vreme care au suferit asedii și distrugeri în timpul războaielor. La Costești-Cetățuie, blocarea porții cu plinte de la un templu patrulater *intramuros* se poate datora tot contextului războaielor cu romanii din vremea lui Traian[28] (**Fig. 5**). Utilizarea unor astfel de elemente de piatră în alte contexte, cum sunt cele de la Fețele Albe și Piatra Roșie[29] sau demontarea unor temple cu mult înainte de războaie, cum pare a fi cazul la Piatra Craivii[30], se explică mai degrabă prin reutilizarea anumitor spații și materiale de construcție în contexte civile din vremurile de pace. În sfârșit, prezența unor coloane de piatră în construcția zidului castrului de piatră de la Grădiștea de Munte se datorează evident reutilizării pietrei de către romani în vederea construirii incintei respective și nu poate fi vorba de o revenire a dacilor în zonă după constituirea provinciei Dacia.

Revenind la templele de la Căpâlna, se ridică din nou problema localizării lor. I. Glodariu considera că singurul loc în care s-ar fi putut ridica o construcție monumentală de mari dimensiuni era partea de sud a terasei E. Potrivit scenariului propus de profesorul clujean, templul cu aliniamente de coloane a fost demontat în preajma celui de-al doilea război dacic al lui Traian pentru ca plintele din piatră și pilaștrii care mărgineau construcția să fie refolosite la refacerea zidului. Acest templu a fost înlocuit de un altul, având suprastructura sprijinită doar pe stâlpi de lemn. Ideea sa se sprijinea pe descoperirea a trei gropi de stâlpi, de formă rectangulară, de mari dimensiuni (0,70/0,75 x 0,80/0,85 m). Acestea sunt însă prea puține pentru a argumenta serios existența unui edificiu de cult din lemn. Deși terasa respectivă a fost cercetată arheologic în cea mai mare parte, în campaniile următoare se impune o verificare a informațiilor furnizate de vechile cercetări, pentru a lămuri problema existenței sau nu a templului.

Având în vedere că la Căpâlna au existat cel puțin două sau poate trei temple, localizarea lor nu este rezolvată, chiar și dacă am accepta că măcar una dintre construcții se ridica *intramuros* pe terasa E.

---

[27] Vezi Rustoiu *et alii* 2026. Cercetarea arheologică coordonată de Florian Boișteanu.
[28] Glodariu 1983, p. 89.
[29] Pețan 2020.
[30] Plantos 2006; Pețan 2020.

Cu ocazia reluării săpăturilor de la Căpâlna, în anul 2023 au fost efectuate prospecțiuni geofizice pe terasa aflată spre est de drumul de culme care urcă de la Cetate spre Dealul Stăuinilor, la cca. 200-250 m de fortificația dacică, acolo unde I. Glodariu și V. Moga considerau că nu există niciun fel de indicii de locuire (**Fig. 6/1**). Cercetarea magnetometrică a relevat existența unor structuri de locuire, motiv pentru care în campaniile din anii 2023-2024 au fost practicate patru sondaje arheologice pentru a stabili rostul acelor structuri și, eventual, dacă ele aparțin unui templu rectangular cu aliniamente de coloane (**Fig. 6/2-3**). Investigațiile au scos la lumină locuințe de suprafață și adâncite aparținând perioadei augusteice și secolului I p.Chr., anomaliile surprinse prin prospecțiunile geofizice relevând existența unui adevărat cartier civil situat în apropierea cetății.

Analiza statistică a localizării templelor similare cunoscute în cetățile și așezările din Dacia preromană ar putea fi relevantă pentru problema care ne interesează aici (**Tab. 1**).

Nr.	Localizare sit	Incintă sacră	Intramuros	Extramuros	Refolosire a elementelor arhitecturale în refacerea fortificațiilor	Obs.
1.	Grădiștea de Munte	7			X – după cucerirea romană	Daicoviciu 1972; Crișan 1977; Florea 2011; Mateescu 2012; Pețan 2020; Mateescu *et alii* 2026a etc.
2.	Costești-Cetățuie		1	4		Daicoviciu 1972; Crișan 1977; Florea 2011; Mateescu *et alii* 2026b.
3.	Costești-Blidaru			1		
4.	Piatra Roșie			1	X – perioadă dacică (102-105?)	Daicoviciu 1954; Pețan 2020.
5.	Bănița			1		Templul este

						localizat în spatele zidului cu mortar, care este medieval, și în afara fortificației principale: Floca 1966, p. 27.
6	Ohaba-Ponor, com. Pui, jud. Hunedoara			1		Plinte de calcar descoperite în poziție secundară: Pețan *et alii* 2025.
7.	Piatra Craivii			3		Berciu *et alii* 1965; Plantos 2006.
8.	Bâtca Doamnei			2		Gostar 1969.
9.	Barboși		1?			Aliniamente din stâlpi de lemn, fără plinte de piatră și fundație, aflate la o distanță foarte mică unii de alții (0,15-0,30 m), ceea ce face improbabilă funcționalitatea clădirii respective ca templu: Sanie 1988, p. 61-64.

Astfel, cele mai cunoscute temple cu aliniamente de coloane sunt cele de la Grădiștea de Munte. Ele sunt dispuse într-o incintă sacră, bine delimitată cu ziduri, având atât funcționalitate practică, de susținere a teraselor antropice, cât și rituală, de delimitare a spațiului sacru consacrat (**Fig. 7**). Numărul lor este de

șapte: patru pe terasa a XI-a, două, succesive cronologic, pe terasa a X-a (unul de calcar, celălalt de andezit), și încă unul, poate, pe terasa a IX-a (**Fig. 8**). Pe aceasta din urmă este posibil să fi existat un templu patrulater cu aliniamente de coloane la care conduce o deviație a drumului procesiunilor care coboară dinspre cetate, însă nivelurile cele mai târzii par să aparțină mai degrabă ocupării romane a ariei respective (probabil un hambar și ateliere meșteșugărești, inclusiv unul de prelucrare a sticlei[31]). Această incintă sacră, cu templele sale patrulatere și circulare, cu altarul de sacrificii, cu canalele de drenaj, se află poziționată topografic în afara cetății dacice (care avea un alt plan decât cel al fortificației romane de piatră vizibilă astăzi pe teren și admirată ca „dacică" de vizitatorii entuziaști ai sitului arheologic de la Grădiștea de Munte).

În cazul celorlalte cetăți dacice în care au fost identificate construcții cu aliniamente de coloane, aproape toate aceste temple sunt situate *extramuros*, în afara ariilor delimitate de fortificații. La Costești-Cetățuie, templul nr. 2 pare să fie *intramuros*, însă el este înconjurat de un val de pământ care se presupune că a fost construit în vremea războaielor dacice, templul însuși fiind demontat pentru ca piatra să fie refolosită la refacerea fortificațiilor. Prin urmare, inițial, acest templu patrulater trebuie să se fi aflat *extramuros*.

La Barboși nu e clar dacă edificiul cu stâlpi de lemn era într-adevăr un templu cu coloane sau dacă era o construcție civilă. Datele existente indică mai degrabă o funcționalitate civilă.

Concluzionând, edificiile de cult cu plan rectangular și aliniamente de coloane au fost construite mereu în afara fortificațiilor, probabil în zone consacrate. Uneori ele au fost demantelate pentru a face loc altor construcții monumentale (cum este cazul pe terasa a X-a de la Grădiștea de Munte). În alte situații ele au fost distruse de romani, iar piatra a fost refolosită la ridicarea altor construcții profane, cum este cazul zidului castrului de piatră de la Grădiștea de Munte. În sfârșit, la Costești-Cetățuie și la Căpâlna templele respective au fost dezafectate pentru ca piatra să fie utilizată la refacerea fortificațiilor dărâmate după primul război dacic al lui Traian, conform tratatului de pace. Unii autori au considerat că această dărâmare a templelor ar fi constituit un sacrilegiu și că este greu de înțeles de ce dacii ar fi recurs la un astfel de gest. Totuși, astăzi nu se poate ști care era poziția dacilor față de astfel de acțiuni, nu cunoaștem nimic despre religiozitatea lor și despre legătura cu construcțiile de cult sau cu alte

[31] Unul dintre autorii acestui articol, Aurel Rustoiu, a participat la săpăturile de la Grădiștea de Munte, de la sfârșitul anilor 1980, și a putut constata personal că pe terasa a IX-a, în nivelurile superioare se afla multă sticlă prelucrată, rebuturi de fabricație și deșeuri (majoritatea rămase inedite), care indică existența unor ateliere meșteșugărești în fazele finale de utilizare a terasei respective. De asemenea, pe aceeași terasă se afla o mare cantitate de cereale carbonizate, ceea ce indică faptul că cel puțin în perioada romană de existență a sitului (dacă nu cumva și în cea dacică) acolo se afla un mare hambar. Vezi și Iaroslavschi 1997, p. 101.

obiecte legate de ritual, nu se cunoaște nici măcar o *favissa* în preajma templelor (în care să se fi depus obiectele de cult scoase din uz), inclusiv în zona sacră a Grădiștii de Munte, atât de intens cercetată de mai bine de un secol încoace. Tocmai de aceea, în literatura arheologică mai veche și mai recentă s-a ridicat și problema funcționalității construcțiilor cu aliniamente de coloane: sunt ele temple?; sunt construcții cu caracter mai degrabă profan?

4. Funcționalitatea construcțiilor cu aliniamente de coloane

D. M. Teodorescu, încă de la începutul cercetărilor sistematice din Munții Orăștiei, a considerat că este vorba de construcții cu caracter religios. Ceva mai târziu, C. Daicoviciu, referindu-se la aliniamentele de coloane de la Costești-Cetățuie, scria că ele trebuie să fie „hambare destinate să adune recolta de pe pământurile mănoase din valea Mureșului...”[32] Ulterior însă, după descoperirea „marelui sanctuar de andezit”, C. Daicoviciu a revenit și a optat pentru interpretarea acestor aliniamente ca temple[33]. Această opinie nu a mai fost apoi contestată multă vreme.

K. Lockyear, care a realizat o sinteză pertinentă, critică și obiectivă, a arheologiei Daciei preromane și a datelor cunoscute din Munții Orăștiei, observă la rândul său că edificiile cu aliniamentele de plinte au fost reconstituite și interpretate, fie ca „păduri de coloane”, fie ca temple cu coloane, având o suprastructură de lemn. Amintind însă o descoperire din așezarea civilă de la Grădiștea de Munte, de pe așa-numita „terasă cu grâu”, Lockyear observă că hambarul respectiv era reprezentat de o construcție cu pereți de lemn sprijinită pe șiruri de baze de calcar rectangulare, la fel ca în cazul „sanctuarelor”[34]. De aceea, el se întreabă dacă nu cumva „sanctuarele” nu sunt o reflectare la scară monumentală a acestor hambare. Mai mult decât atât, K. Lockyear observă că „sanctuarele”, fie circulare, fie rectangulare, își au analogii în planul unor construcții profane descoperite atât pe Dealul Grădiștii, cât și în alte părți. Ca urmare, originea planurilor „sanctuarelor” (circulare sau patrulatere) ar trebui căutată în aceste edificii. Apoi continuă: „Many religions have an explicite link to agriculture, and perhaps these structures echo pastoral exploitation of the uplands and arable exploitation of the lowlands, linking through religion the various parts of the Dacian landscape to this centre of power”[35].

C. H. Opreanu, care ignoră lucrarea lui K. Lockyear, avansează la rândul său ideea funcționalității de hambare a construcțiilor de la Grădiștea de Munte[36]. Reacția față de teoriile lui C. H. Opreanu a venit curând. G. Florea, pe atunci

[32] Dacoviciu, Ferenczi 1951, p. 17-18.
[33] Daicoviciu 1952, p. 290-291.
[34] Lockyear 2004, p. 62-63, Fig. 2.24.
[35] Lockyear 2004, p. 63.
[36] Opreanu 2015.

directorul săpăturilor din Munții Orăștiei și un eminent profesor al universității clujene, a intervenit în dezbatere[37]. El atrage atenția, pe bună dreptate, că C. H. Opreanu nu a luat în discuție întregul ansamblu al construcțiilor de pe terasele a X-a și a XI-a. Printre elementele care compun acest ansamblu se numără așa-numitul „soare de andezit", de pe terasa a XI-a, situat în apropierea construcției circulare având în interior o cameră în formă de absidă („sanctuarul mare circular"). Elementele sale constructive și întregul aspect sugerează că este vorba, foarte probabil, de un imens altar de sacrificii. Tocmai de aceea, construcțiile de pe terasele menționate ar trebui interpretate în această cheie rituală, ele având funcții religioase, altfel altarul nu ar avea niciun sens: „Centrul simbolic al acestui spațiu este altarul: o structură circulară unică, de proporții monumentale, care nu-și are sensul într-o mulțime de „hambare", afară de cazul în care ar fi o imensă piatră de moară (!). Altarul este situat în exteriorul edificiilor, fiind destinat sacrificiilor colective publice. Existența lui semnificativă a fost ignorată în textul lui C. Opreanu"[38].

La aceste elemente se adaugă „drumul pavat" cu lespezi de calcar (dispus în trepte pe pantă), probabil acoperit[39], care, pornind dinspre cetate, conduce la construcțiile de pe terase. Monumentalitatea acestei căi de acces indică destul de clar că spre terasele a X-a și a XI-a (cu o ramificație spre terasa a IX-a) se desfășurau uneori procesiuni de amploare, cu caracter, probabil, sacru. Analogiile din lumea elenistică sunt numeroase. Amintesc, printre altele, calea procesiunilor, pavată cu dale de marmură, din sanctuarul de la Eleusis care urca spre Telesterion, lăsând în dreapta un imens hambar în care se adunau ofrandele agricole și care erau oferite apoi practicanților cultului de mistere al Demetrei și Persephonei.

Noile investigații prilejuite de întocmirea proiectului de conservare, restaurare și punere în valoare a vestigiilor de la Grădiștea de Munte au furnizat argumente importante pentru tentativa reconstituirii construcțiilor cu aliniamente de baze de calcar sau andezit, în special în ceea ce privește edificiul de pe terasa a X-a (**Fig. 9**). Plintele de calcar sau andezit au avut fundații adânci, din piatră sfărâmată, menite să susțină o suprastructură grea. Pe plinte s-a observat de multă vreme existența unor urme de baze de coloane. Ca urmare, au fost măsurate resturile de fusuri de coloane descoperite atât în „incinta sacră", cât și în alte locuri din castrul de piatră sau din afara lui. Studiul acestor elemente arhitectonice a permis reconstituirea integrală a unor coloane de andezit care ar fi susținut partea superioară a templului mare rectangular de andezit[40]. Prin urmare acesta ar fi avut aspectul unui templu, în stil mediteranean, și nicidecum

[37] Florea 2016.
[38] Florea 2016, p. 226.
[39] Crișan 1986, p. 187.
[40] Apostol 2019.

nu arăta ca un hambar (tot mediteranean; a se vedea marele hambar de la Eleusis pe care l-am pomenit mai sus).

Rezumând, majoritatea cercetătorilor au considerat că edificiile de pe terasele a X-a și a XI-a de pe Dealul Grădiștii (Piciorul Muncelului) au avut rol de cult, aceste temple formând în ansamblu o zonă sacră. Dacă pentru identificarea ca templu a construcției circulare de pe terasa a XI-a, având în interior o încăpere în formă de absidă, și al cărui plan este inspirat din arhitectura profană[41], nu s-au formulat obiecții serioase, atribuirea aceleiași funcționalități construcțiilor cu aliniamente de tamburi a fost contestată. În favoarea interpretării lor ca lăcașuri de cult pledează câteva argumente.

Din punct de vedere cronologic, apariția acestor construcții în zona Munților Orăștiei nu poate fi plasată mai devreme de epoca augusteică[42].

Prin urmare, apariția acestor construcții cu plan rectangular corespunde cu introducerea în zona de sud-vest a Transilvaniei a arhitecturii inspirate din lumea greacă, și realizată de arhitecți și meșteri pietrari greci.

Având în vedere că planul construcțiilor în discuție este asemănător cu al templelor cu coloane din lumea mediteraneană, precum și faptul că recent, la edificiul mare de andezit de pe terasa a X-a, au fost reconstituite coloane întregi, inclusiv cu capiteluri, nu ar fi exclus ca și în cazul edificiilor rectangulare de pe Dealul Grădiștii, dar și al celor din alte cetăți dacice, să avem de-a face tot cu temple, în ciuda obiecțiilor aduse de C. H. Opreanu. La acestea se adaugă observația că ele par a fi fost ridicate după o concepție bine structurată, împreună cu templele circulare, în jurul unui altar de mari dimensiuni și cu căi de acces având de asemenea un caracter monumental.

4. Concluzii

Plintele de calcar și stâlpul (sau stâlpii?) paralelipipedic descoperite la Căpâlna atestă fără niciun fel de îndoială existența a două sau trei construcții rectangulare cu aliniamente de coloane, așa cum sunt ele atestate în alte cetăți dacice și în incinta sacră de la Grădiștea de Munte. Din punct de vedere funcțional, avem de-a face cu temple inspirate ca plan și aspect din lumea mediteraneană. Astfel de construcții monumentale își fac apariția în zona de sud-

[41] Glodariu 1976; Glodariu, Costea 1991, p. 39; Lockyear 2004, p. 62-63 etc. Construcțiile cu absidă, unele de mari dimensiuni în comparație cu locuințele obișnuite din așezări, având uneori în interior vetre decorate, alteori piese de cult sau cu rol ritual, sunt cunoscute de multă vreme atât în aria extra-carpatică, cât și în interiorul arcului carpatic: vezi de ex. Rustoiu 2002, p. 58-60 (Solotvino, Ucraina Transcarpatică); Matei, Măgureanu 2014 (Cârlomănești); Bonev, Alexandrov 1986 (Bagacina, Bulgaria) etc. Vezi și Bodó 2000; Sîrbu 2006, p. 33-35. Cercetarea mai recentă a templului circular de la Racoș a adus precizări noi în legătură cu tehnica de construcție, inventarul și caracterul unor astfel de clădiri, argumentele pentru interpretarea lor ca edificii de cult fiind cât se poate de serioase: Glodariu, Costea 1991.

[42] Vezi printre altele Rustoiu 2023.

vest a Transilvaniei (dar uneori și în zonele limitrofe, cum e cazul la Piatra Neamț-Bâtca Doamnei) odată cu sosirea arhitecților și meșterilor pietrari greci din orașele pontice, dar și din alte zone ale spațiului mediteranean[43]. Ele se datează în a doua jumătate a sec. I p.Chr., unele fiind încă în construcție în preajma războaielor dacice ale lui Traian, după cum o sugerează marele templu de andezit de pe terasa a X-a.

În ceea ce privește localizarea edificiilor de la Căpâlna, ele trebuie să fi fost construite în afara fortificațiilor, pe terasele mai apropiate sau mai îndepărtate de cetate. În majoritatea cazurilor astfel de construcții au fost atestate în apropierea cetăților, dar există și situații cum este cazul la Costești-Blidaru, unde templul din punctul *Pietroasa lui Solomon* se află amplasat la cca. 1 km față de cetate.

În sfârșit, la Căpâlna, la fel ca la Costești – *Cetățuie*, s-a constatat demantelarea templelor și reutilizarea pietrei la refacerea zidului fortificației, dărâmat după războiul din anii 101-102 p.Chr., conform stipulațiilor tratatului de pace cu Traian. Localizarea templelor pierdute rămâne un deziderat al cercetărilor viitoare.

THE LOST TEMPLES OF THE DACIAN FORTRESS AT CĂPÂLNA

ABSTRACT

From the earliest archaeological campaigns, it became apparent that the fortress at Căpâlna has certain architectural features (tower-dwelling, walls of dressed limestone blocks) similar to those of other Dacian fortresses in the Orăștie Mountains. M. Macrea and I. Berciu wandered where the monumental rectangular structures with column alignments, considered to have been temples, were located, as they were present at the aforementioned fortresses. Subsequently, limestone plinths and other architectural elements originating from two or three such temples were found both adjacent to the enclosure wall and incorporated into it. From a functional point of view, the plan and design of the temples were inspired by the Mediterranean world. Such monumental structures emerged in the south-western area of Transylvania (but sometimes also in the surrounding areas, such as at Piatra Neamț – Bâtca Doamnei) with the arrival of the Greek architects and stonemasons from the Pontic cities, but also from other parts of the Mediterranean world. They are dated to the second half of the 1st century AD, some being still in construction on the eve of Trajan's Dacian wars, as the great andesite temple on the tenth terrace suggests.

Regarding the location of the structures at Căpâlna, they must have been constructed outside the fortification, on the terraces located either closer to or farther

[43] Glodariu 1983; Bodó 2001; Rustoiu, Ferencz 2022, p. 124-125.

from the fortress. In most cases, such structures were attested in the vicinity of the fortresses, but also as far as approximately 1 km from them.

Finally, at Căpâlna, as at Costești – Cetățuie, the dismantling of the temples and the reuse of their stones in the reconstruction of the fortification wall were documented. The wall had been demolished after the war of 101-102 AD, in accordance with the terms of the peace treaty with Trajan.

LIST OF ILLUSTRATIONS:

Fig. 1. 1-2. Căpâlna fortress and its integration into the mountain landscape (aerial photographs S. Berecki 2018).
Fig. 2. 1. Căpâlna fortress and the placement of the archaeological trenches (image processing LiDAR A. Drăgan). 2. Places of discovery of the limestone plinths (topographic survey A. Sion after Glodariu, Moga 1989).
Fig. 3. 1. Plinth no. 6 *in situ*; 2. Plinth no. 7 removed from the wall; 3-4. Limestone plinth and stone blocks (one with a lead fitting mark) reused in the reconstruction of the enclosure wall (photo A. Drăgan and A. Rustoiu).
Fig. 4. 1-3. Cross-section through the Dacian enclosure wall (photo A. Drăgan).
Fig. 5. Entrance in the Dacian fortress at Costești - Cetățuie blocked by limestone plinths from a rectangular temple (after Pețan 2020).
Fig. 6. Geophysics (1) and Dacian dwellings discovered on the south terrace of the fortress (1 – after C. Ardelean and A. Sărășean; 2-3. – photo M. Musteață and A. C. Căsălean).
Fig. 7. Layout of the sacred area at Grădiștea de Munte (after Apostol, Mateescu 2020).
Fig. 8. 1. The structures with limestone plinth alignments on the ninth terrace. 2. The great circular temple, the small quadrilateral temple, the great andesite altar, drainage channel and the end of the paved road located on the ninth terrace (photo A. Rustoiu).
Fig. 9. Graphic reconstruction of the temples located at Grădiștea de Munte (after Apostol 2019).
Tab. 1. The placement of the temples with column alignments in relation to the fortified enclosures of the fortresses.

Bibliografie:

Anghel 2008 – G. Anghel, „Descoperiri de tezaure antice din aur în zona Munților Orăștiei menționate în cronicile medievale și documente moderne”, în: A. Lazăr *et alii* (eds.), *Combaterea criminalității contra patrimoniului cultural european – Combating the criminality against the European cultural heritage*, București, 2008, p. 333-368.

Apostol 2019 – V. Apostol, „A few indications on the architecture of Sarmizegetusa Regia. About the andesite columns and the measurement unit”, *Caiete ARA. Arhitectură, Restaurare, Arheologie*, 10, 2019, p. 55-88.

Apostol, Mateescu 2020 – V. Apostol, R. Mateescu, „The great limestone temple from Sarmizegetusa. (Re)analysis of archaeological and architectural data", *Caiete ARA. Arhitectură, Restaurare, Arheologie*, 11, 2020, p. 67-124.

Berciu 1966 – I. Berciu, „Cetatea dacică de la Piatra Craivii", în: M. Macrea, O. Floca, N. Lupu, I. Berciu, *Cetăți dacice din sudul Transilvaniei*, București, p. 45-57.

Berciu *et alii* 1965 – I. Berciu, A. Popa, H. Daicoviciu, „La fortresse dace de Piatra Craivii", *Celticum*, 12, 1965, p. 115-124.

Bodó 2000 – C. Bodó, „Construcțiile cu absidă din Dacia preromană", *Istros*, 10, 2000, p. 251-275.

Bodó 2001 – C. Bodó, „Câteva considerații privind zidul dacic de la Piatra Craivii (jud. Alba)", în: V. Crișan (ed.), *Studii de istorie antică. Omagiu profesorului Ioan Glodariu*, Cluj-Napoca, 2001, p. 319-324.

Bonev, Alexandrov 1986 – A. Bonev, G. Alexandrov, „Razkopki vm. Bagacina kraj c Staliiska mahala, Mihailovgradski okrăg (predvaritelno săobšenie)", *Arheologija*, 28.2, Sofia, 1986, p. 49-56.

Crișan 1977 – I. H. Crișan, *Burebista şi epoca sa*, Second edition, București, 1977.

Crișan 1986 – I. H. Crișan, *Spiritualitatea geto-dacilor. Repere istorice*, București, 1986.

Daicoviciu 1952 – C. Daicoviciu, „Șantierul Grădiștea Muncelului. Studiul traiului dacilor din Munții Orăștiei", *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, 3, 1952, p. 281-310.

Daicoviciu, Ferenczi 1951 – C. Daicoviciu, A. Ferenczi, *Așezările dacice din Munții Orăștiei. Studiu topografic*, București, 1951.

Daicoviciu 1954 – C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie. Monografie arheologică*, București, 1954.

Daicoviciu *et alii* 1953 – C. Daicoviciu *et alii*, „Șantierul Grădiștea Muncelului", *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, 4, 1-2, 1953, p. 153-219.

Daicoviciu 1972 – H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972.

Daicoviciu *et alii* 1989 – H. Daicoviciu, I. Ferenczi, I. Glodariu, *Cetăți și așezări dacice în sud-vestul Transilvaniei*, București, 1989.

Ferencz, Căstăian 2019 – I. V. Ferencz, M. C. Căstăian, „Turnul-locuință – simbol al puterii nobiliare în Dacia. Studiu de caz, Ardeu-Cetățuie", în: A. Zanoci, M. Băț (eds.), *Contribuții la preistoria și istoria antică a spațiului Carpato-Danubiano-Pontic. In honorem professoris Ion Niculiță*, Chișinău, 2019, p. 409-420.

Floca 1966 – O. Floca, „Cetatea dacică de la Bănița", în: M. Macrea, O. Floca, N. Lupu, I. Berciu, *Cetăți dacice din sudul Transilvaniei*, București, 1966, p. 24-34.

Florea 2016 – G. A. Florea, „Despre temple, hambare și arheologia ritualului", *Analele Banatului, s.n., Arheologie-Istorie*, 24, 2016, p. 221-231.

Glodariu 1976 – I. Glodariu, „L'origine de la conception architectonique des sanctuaries daces circulaires", *Thraco-Dacica*, 1, 1976, p. 250-257.

Glodariu 1983 – I. Glodariu, *Arhitectura dacilor. Civilă și militară*, Cluj-Napoca, 1983.

Glodariu, Costea 1991 – I. Glodariu, F. Costea, „Sanctuarul circular al cetății dacice de la Racoș", *Ephemeris Napocensis*, 1, 1991, p. 21-40.

Glodariu, Moga 1989 – I. Glodariu, V. Moga, *Cetatea dacică de la Căpîlna*, București, 1989.

Gostar 1969 – N. Gostar, *Cetăți dacice din Moldova*, Bucureşti, 1969.

Halaváts 1915 – G. Halaváts „Úti jegyezetek Szászsebes környékéről", *Archaeologiai Értésitő*, 26, 1906, p. 355-360.

Iaroslavschi 1997 – E. Iaroslavschi, *Tehnica la daci*, Cluj-Napoca, 1997.

Lockyear 2004 – K. Lockyear, „The Late Iron Age background to Roman Dacia", în: W. S. Hanson, I. P. Haynes (eds.), *Roman Dacia: the making of a provincial society*. *International Roman Archaeology Conference series*, Journal of Roman Archaeology, Portsmouth, RI, 2004, p. 33-74.

Lupu 1989 – N. Lupu, *Tilișca. Așezările arheologice de pe Cățănaș*, București, 1989.

Macrea, Berciu 1965 – M. Macrea, I. Berciu, „La citadelle dacique de Căpîlna", *Dacia N. S.*, 9, 1965, p. 201-231.

Macrea, Berciu 1966 – M. Macrea, I. Berciu, „Cetatea dacică de la Căpâlna", în: M. Macrea, O. Floca, N. Lupu, I. Berciu, *Cetăți dacice din sudul Transilvaniei*, București, 1966, p. 9-23.

Mateescu 2012 – R. Mateescu, *Istoriile unui templu*, Cluj-Napoca, 2012.

Mateescu *et alii* 2026a – R. Mateescu, „Grădiștea de Munte", *Cronica Cercetărilor Arheologice*, *Campania 2025*, Sibiu-București, 2026, p. 162-166.

Mateescu *et alii* 2026b – R. Mateescu, „Costești", *Cronica Cercetărilor Arheologice*, *Campania 2025*, Sibiu-București, 2026, p. 126-129.

Matei, Măgureanu 2014 – S. Matei, D. Măgureanu, „Public space – private space in the Dava of Cârlomănești, Buzău county", *Mousaios*, 19, 2014, p. 2019-240.

Moga 1981 – V. Moga, „Așezarea și cetatea dacică de la Piatra Craivii (jud. Alba)", H. Daicoviciu (ed.), *Studii dacice*, Cluj-Napoca, 1981, p. 103-116.

Moga 1982 – V. Moga, „În legătură cu o descoperire arheologică recentă din cetatea dacică de la Căpîlna", *Acta Musei Napocensis*, 19, 1982, p. 275-278.

Moga 1992 – V. Moga, „Depozitul de unelte agricole dacice de la Căpîlna", *Ephemeris Napocensis*, 2, 1992, p. 37-38.

Opreanu 2015 – C. H. Opreanu, „Arhitectura epocii Latène din Munții Șureanu (Sebeșului). O analiză metodologică", *Analele Banatului, s.n., Arheologie-Istorie*, 23, 2015, p. 151-186.

Peţan 2020 – A. Peţan, „Materiale refolosite de la templele din zona capitalei Regatului Dac", *Istros*, 26, 2020, p. 335-384.

Peţan *et alii* 2025 – A. Peţan, Ohaba-Ponor, *Cronica Cercetărilor Arheologice*, *Campania 2024*, Constanța-București, 2025, p. 840-841.

Plantos 2006 – C. Plantos, „Spații de cult din cetatea și așezarea dacică de la Piatra Craivii", *Nemus*, 1-2, 2006, p. 7-34.

Rustoiu 1990-1993 – A. Rustoiu, „Eine T-fibel mit Scharniereinrichtung aus Căpîlna (Kr. Alba)", *Apulum*, XXVII-XXX, 1990-1993, p. 155-161.

Rustoiu 2002 – A. Rustoiu, „Locuirile dacice", în: V. Vasiliev, A. Rustoiu, E. A. Balaguri, C. Cosma, *Solotvino-"Cetate" (Ucraina Transcarpatică). Așezările din epoca bronzului, a doua vârstă a fierului și din evul mediu timpuriu*, Cluj-Napoca, 2002, p. 46-90.

Rustoiu 2022 – A. Rustoiu, „Commentaria Archaeologica et Historica (V). 1. About the legionary fort at Sarmizegetusa in ad 102-105 (Cassius Dio 68.9.7). 2. The destiny of the "Dacian gold". About a Koson-type coin reused in the 16th century in a Christian (Renaissance) context", *Ephemeris Napocensis*, 32, 2022, p. 235-252.

Rustoiu 2023 – A. Rustoiu, „COMMENTARIA ARCHAEOLOGICA ET HISTORICA (VI). 1. Comentarii cu privire la o istorie a Daciei preromane schițată de K. Strobel. 2. Din nou despre „hambarele dacice" de la Grădiștea de Munte (jud. Hunedoara)", *Apulum*, 60/1, 2023, p. 193-234.

Rustoiu, Ferencz 2022 – A. Rustoiu, I. V. Ferencz, „Social structures in Late Iron Age Transylvania. Archaeological evidence of social competition and hierarchy", *PLURAL. History. Culture. Society. Journal of History and Geography Department, „Ion Creangă" State Pedagogical University*, 10.1, 2022, p. 115-146.

Rustoiu *et alii* 2024 – A. Rustoiu, „Căpâlna", *Cronica Cercetărilor Arheologice, Campania 2023*, Tg. Mureș-București, 2024, p. 687-690.

Rustoiu *et alii* 2025 – A. Rustoiu *et alii*, „Căpâlna", *Cronica Cercetărilor Arheologice, Campania 2024*, Constanța-București, 2025, p. 77-80.

Rustoiu *et alii* 2026 – A. Rustoiu *et alii*, „Căpâlna", *Cronica Cercetărilor Arheologice, Campania 2025*, Sibiu-București, 2026, p. 106-109.

Rusu 2005 – A. A. Rusu, *Castelarea carpatică. Fortificaţii şi cetăţi din Transilvania şi teritoriile învecinate (sec. XIII - XIV)*, Cluj-Napoca, 2005.

Sanie 1988 – S. Sanie, „Cetățuia geto-dacică de la Barboși (II)", *Arheologia Moldovei*, 12, 1988, p. 53-103.

Sîrbu 2006 – V. Sîrbu, *Oameni şi zei în lumea geto-dacilor*, Brașov, 2006.

Téglas 1892 – G. Téglas „A történelemelőtti Dáciáról", *Archaeologiai Értésitő*, 12, 1892, p. 403-410.

1

2

Fig. 1. 1-2. Cetatea de la Căpâlna și încadrarea sa în peisajul montan (aerofotografii S. Berecki 2018).

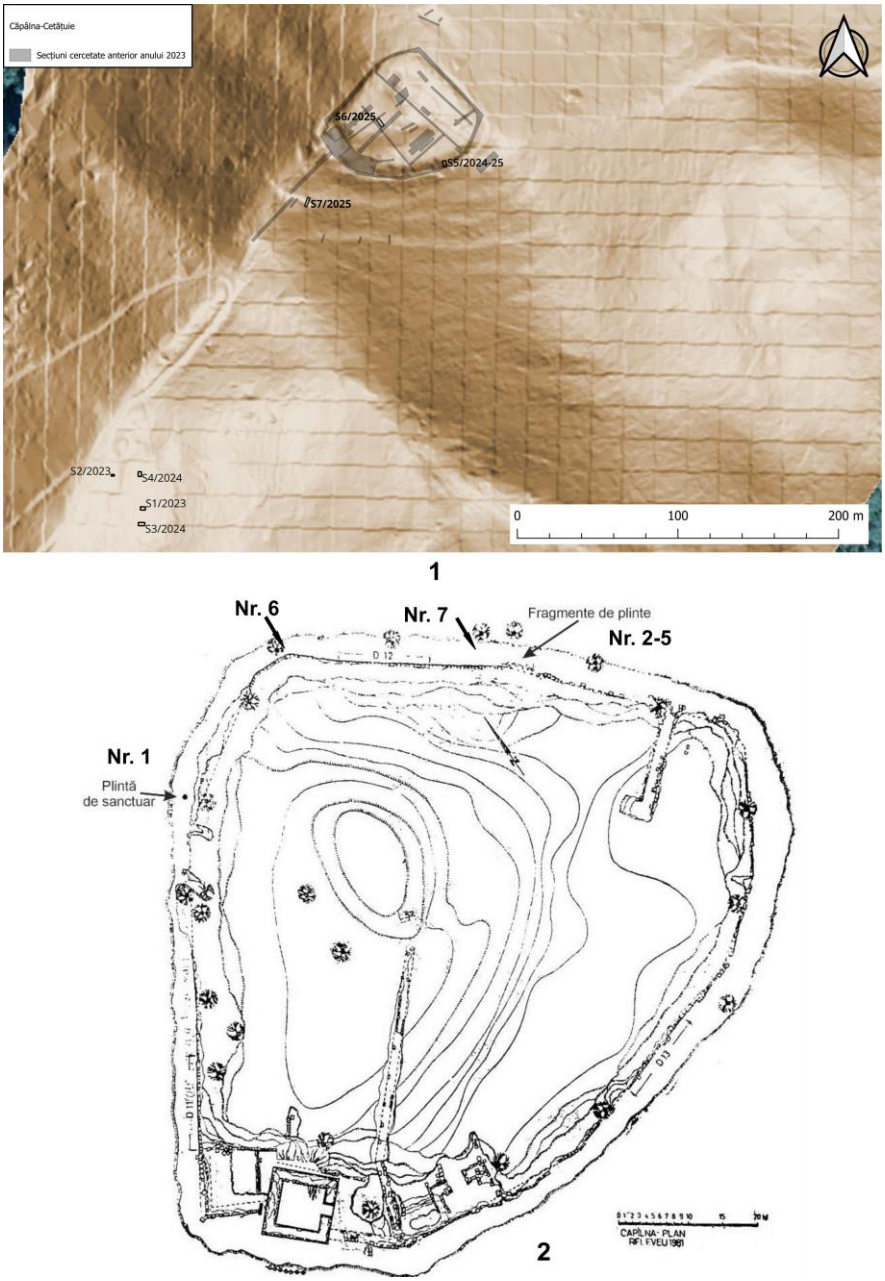

Fig. 2. 1. Cetatea de la Căpâlna și amplasarea secțiunilor arheologice (prelucrare imagine LiDAR A. Drăgan). 2. Locurile de descoperire ale plintelor de calcar (releveu A. Sion după Glodariu, Moga 1989).

Fig. 3. 1. Plinta nr. 6 *in situ*; 2. Plinta nr. 7 scoasă din zid; 3-4. Plinta de clacar și blocuri de piatră (unul cu urmă de scoabă de plumb) refolosite la refacerea zidului de incintă (foto A. Drăgan și A. Rustoiu).

Fig. 4. 1-3. Secțiunea prin zidul de incintă din perioada dacică (foto A. Drăgan).

Fig. 5. Intrarea din cetatea dacică de la Costești-Cetățuie blocată cu plinte de calcar provenite de la un templu patrulater (după Pețan 2020).

1 2

3

Fig. 6. Geofizica (1) și locuințe din perioada dacică dezvelite pe terasa de la sud de cetate (1 – după C. Ardelean și A. Sărășean; 2-3 – foto M. Musteață și A. C. Căsălean).

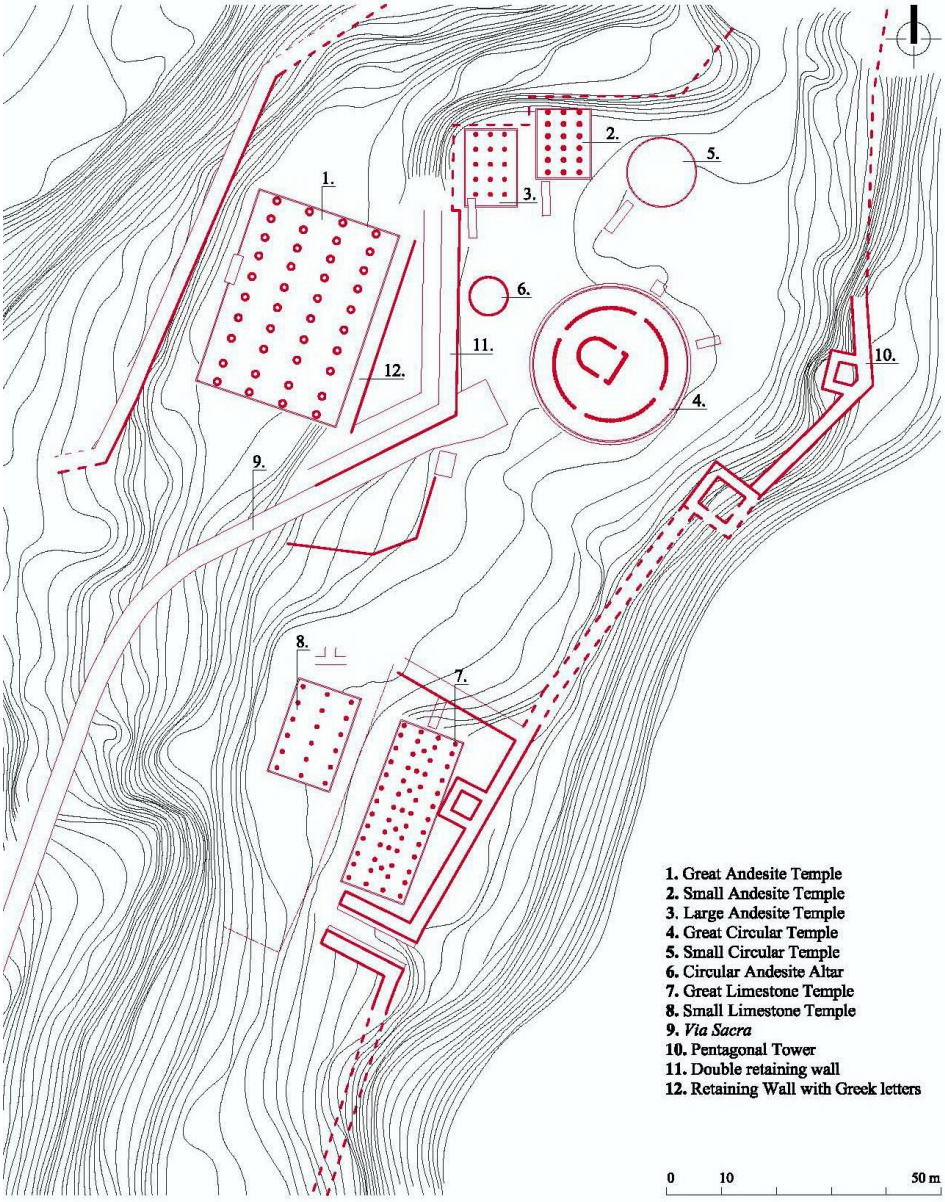

Fig. 7. Planul zonei sacre de la Grădiștea de Munte (după Apostol, Mateescu 2020).

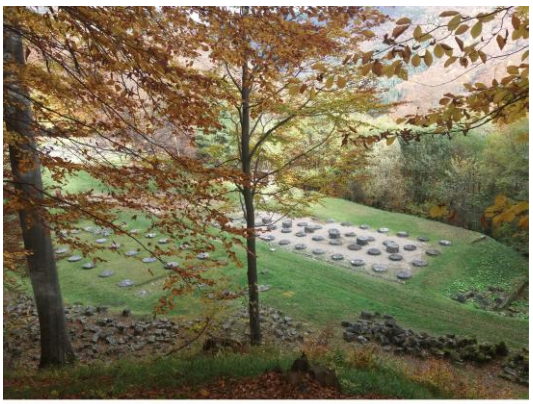

1

2

Fig. 8. 1. Construcțiile cu aliniamente de plinte de calcar de pe terasa a XI-a. 2. Templul mare circular, templul mic patrulater, marele altar de andezit, canalul de drenaj și capătul drumului pavat de pe terasa a XI-a (foto A. Rustoiu).

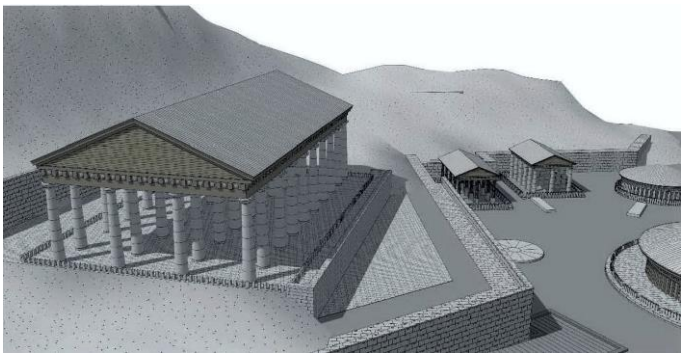

Fig. 9. Reconstituirea grafică a templelor de la Grădiștea de Munte (după Apostol 2019).